

Комарова О. С.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України
<http://orcid.org/0000-0001-6324-6647>*

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У СЛОВАЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ: ОБРАЗ ЖІНКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню гендерних стереотипів, репрезентованих у словацьких прислів'ях і приказках, крізь призму образу жінки. Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до взаємозв'язку мови, культури та гендеру, а також необхідністю комплексного аналізу паремій як важливого джерела реконструкції національної мовної картини світу. Розглянуто поняття гендеру та гендерного стереотипу, окреслено роль мови у формуванні й трансляції суспільних уявлень про жінку. Особливу увагу приділено пареміям як носіям колективного досвіду, культурних цінностей і традиційних моделей поведінки. Проаналізовано словацькі прислів'я і приказки, що репрезентують жінку як балакучу, емоційну, хитру, працювиту господиню, мудру або нерозсудливу особу, а також висвітлюють її зовнішність, сімейні ролі та соціальний статус. Встановлено, що словацький паремійний фонд формує амбівалентний образ жінки, у якому поєднуються позитивні й негативні оцінки. Позитивно оцінюються працювистість, господарність, моральність, здатність підтримувати родинний добробут і гармонію, тоді як багатослівність, емоційність, хитрість, прагнення до домінування чи відхилення від традиційних моделей поведінки отримують переважно негативне оцінне забарвлення. Простежено, що більшість гендерних стереотипів сформувалася під впливом патріархальної системи цінностей, яка визначала соціальні функції жінки насамперед через її роль у сім'ї. Виокремлено основні тематичні групи словацьких паремій, пов'язані з характеристикою мовленнєвої поведінки, інтелектуальних якостей, зовнішності, сімейних ролей і соціального становища жінки. Словацькі прислів'я і приказки є важливим джерелом дослідження гендерних стереотипів, оскільки відображають традиційні культурні уявлення, морально-етичні норми та ціннісні орієнтири словацького народу.

Ключові слова: гендер, гендерні моделі, паремія, словацька мова, мовна картина світу, фразеологія, мовна репрезентація.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики зумовлює зростання уваги до вивчення мовних засобів, через які репрезентуються уявлення людини про себе, суспільство та навколишній світ. Саме прислів'я і приказки є важливим складником мовної картини світу, оскільки відображають колективний досвід народу, його систему цінностей, морально-етичні норми та усталені уявлення про соціальні ролі людини. Особливе місце в паремійному фонді посідають вислови, що репрезентують гендерні стереотипи, адже саме в них закріплюються традиційні погляди суспільства на чоловіка і жінку, їхні якості, поведінку та функції в родині й громаді.

У цьому контексті особливий інтерес становить дослідження образу жінки, оскільки він належить до базових культурних концептів, що формуються під впливом історичних, соціальних і ментальних чинників.

Словацькі паремії є цінним джерелом для вивчення гендерних стереотипів, адже вони зберігають традиційні уявлення про жінку як дружину, матір, господиню, виховательку дітей, а також містять оцінки її зовнішності, характеру, розумових здібностей та поведінки. Через прислів'я та приказки відтворюються суспільно схвалювані й осуджувані моделі жіночої поведінки, що дає змогу простежити особливості гендерної концептуалізації у словацькій лінгвокультурі. Водночас паремії не лише фіксують існуючі стереотипи, а й сприяють їхньому відтворенню та передаванню від покоління до покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади словацької фразеології розроблено у працях Й. Млацека, який здійснив системний опис словацьких фразеологічних одиниць, визначив їхні структурні та семантичні особливості, а також окреслив основні напрями розвитку словацької фразеологічної науки [1]. Подальший розвиток фразеологічних досліджень пов'язаний із працями П. Дюрча та колективною монографією «Frazeologická terminológia», у якій сформульовано основні поняття й терміни сучасної словацької фразеології [2]. Вагомий внесок у вивчення історичного розвитку словацької фразеології та пареміології зробила Е. Крошлякова, яка досліджувала походження прислів'їв, їхні культурні та етнолінгвістичні особливості, а також брала участь у створенні фразеологічних словників. Важливим результатом її наукової діяльності стала спільна з К. Габовштяковою праця «Frazeologický slovník: člověk a příroda vo frazeologii» [3], у якій систематизовано словацькі фразеологізми, пов'язані з людиною та природою, розкрито їхню семантику, образну основу та культурну мотивацію. Словник становить цінне джерело для вивчення антропоцентричних уявлень, відображених у словацькій фразеології.

Порівняльному аналізу слов'янської фразеології присвячені праці М. Добрікової, яка досліджувала структурно-семантичні характеристики словацької та болгарської фразеології. Особливу увагу дослідниця приділила функціонуванню власних назв у пареміологічній та фразеологічній системах обох мов, що дало змогу простежити специфіку культурної інтерпретації окремих образів і понять [4]. Когнітивні аспекти фразеології висвітлено в монографії Я. Угларікової, присвяченій соматичній фразеології словацької та сербської мов. Дослідниця аналізує семантичну структуру фразеологізмів, концептуалізацію

емоцій, метафоричні моделі та механізми фразеотворення, що є важливими для розуміння мовної репрезентації людини в слов'янських мовах [5].

Безпосередньо проблему стереотипів у словацькій фразеології порушують дослідження, присвячені культурно маркованим фразеологізмам. У праці Н. Халупової, проаналізовано словацькі зоонімічні фразеологізми як засіб характеристики людини. Авторка наголошує, що значна частина таких одиниць ґрунтується на стереотипних уявленнях про людські якості та поведінку [6].

Важливим джерелом для вивчення народних уявлень про жінку є збірка А. П. Затурецького «Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia», яка містить багатий паремійний матеріал, що відображає традиційні погляди словаків на жінку як матір, дружину, дівчину чи вдову. Ця праця є основою для дослідження гендерних стереотипів, зафіксованих у народній мовній свідомості [7].

Мета статті полягає у виявленні та аналізі гендерних стереотипів, вербалізованих у словацьких прислів'ях і приказках, а також у визначенні особливостей репрезентації образу жінки в традиційній словацькій мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерні дослідження належать до пріоритетних напрямів сучасної гуманітаристики, оскільки спрямовані на вивчення соціокультурних механізмів конструювання жіночих і чоловічих ролей у суспільстві. Поняття гендеру в сучасній науці розглядається не лише як біологічна характеристика особи, а передусім як соціокультурний конструкт, що визначає систему норм, цінностей і моделей поведінки, які суспільство пов'язує з належністю до певної статі [8, с. 12]. Гендер формується в процесі соціалізації особистості та відображає уявлення соціуму про належні ролі чоловіка і жінки.

Одним із ключових понять сучасної гендерної лінгвістики є гендерний стереотип, під яким розуміють спрощене й узагальнене уявлення про психологічні, поведінкові та соціальні характеристики представників певної статі, що закріплюється в суспільній свідомості та передається від покоління до покоління. Такі стереотипи формують усталені очікування щодо зовнішності, характеру, професійної діяльності, сімейних обов'язків і соціальних ролей чоловіків та жінок. Як зазначає Л. Маковійчук, гендерні стереотипи є важливим чинником формування мовної ідентичності та соціальної поведінки особистості [9, с. 181]. Їхня репрезентація знаходить своє відображення насамперед у лексичному та фразеологічному складі мови, де вербалізуються суспільно закріплені уявлення про якості, функції та моделі поведінки представників обох статей. Відображаючи традиційні гендерні установки, лексичні та фразеологічні одиниці водночас виконують функцію їх збереження й трансляції, закріплюючи в суспільній свідомості уявлення про гендерні ролі та соціальні статуси [9, с. 182].

Механізми формування соціальних уявлень про жінку ґрунтуються на тривалому історичному досвіді суспільства, традиційній системі цінностей, релігійних настановах і культурних нормах. У процесі соціалізації індивід засвоює усталені моделі жіночої поведінки, що репрезентуються через сімейне виховання, освіту, медіа та народну творчість. Внаслідок цього виникають стійкі образи жінки як матері, дружини, господині або берегині родинного вогнища, які набувають статусу культурних стереотипів.

У процесі історичного розвитку суспільства формуються й закріплюються культурно зумовлені уявлення про чоловіка та жінку, які охоплюють систему цінностей, соціальних норм, моделей поведінки, ролей і статусів та передаються наступним поколінням як важливий елемент колективного досвіду. На їх основі виникають стійкі гендерні стереотипи, що визначають суспільні очікування щодо поведінки представників обох статей і закріплюються в колективній свідомості носіїв культури. Такі стереотипи становлять підґрунтя для формування гендерних моделей, які знаходять своє відображення в різних типах дискурсу, зокрема в пареміях, де акумулюються культурний досвід і ціннісні орієнтири певного народу [10, с. 113]. Водночас гендерні стереотипи впливають не лише на зміст мовних одиниць, а й на особливості їх функціонування в комунікативному просторі. Як зазначає Л. Ставицька, вони визначають не лише характер мовленнєвої взаємодії, а й формують суспільні очікування щодо комунікативної поведінки представників різних статей. Унаслідок цього виникає соціальний тиск, який спонукає індивідів дотримуватися усталених моделей мовленнєвої поведінки [11].

Особливу роль у відтворенні таких моделей відіграє мова. Саме мовні одиниці акумулюють суспільний досвід і фіксують оцінні уявлення про чоловіка та жінку. У прислів'ях, приказках, фразеологізмах і стійких висловах закріплюються соціально схвалювані та осуджувані моделі поведінки, що сприяє трансляції гендерних стереотипів у межах певної лінгвокультури. У цьому аспекті паремії виступають не лише засобом збереження народної мудрості, а й важливим механізмом формування та підтримання традиційних гендерних уявлень у мовній картині світу.

Особливу цінність для дослідження гендерних стереотипів становлять паремії, оскільки саме вони найбільш повно відображають традиційні уявлення народу про соціальні ролі, моральні норми та моделі поведінки чоловіків і жінок. Паремійний фонд мови акумулює колективний досвід етносу, зберігаючи інформацію, що пройшла тривалий процес культурної й аксіологічної інтерпретації, тому паремії є важливим джерелом дослідження суспільних стереотипів і цінностей [12, с. 37]. Водночас фразеологічні одиниці репрезентують особливості мовної картини світу, оскільки, за спостереженнями дослідників, фразеологізми виступають носіями ключових концептів і відображають специфіку світосприйняття певної лінгвокультури [13]. У цьому контексті особливого значення набуває бінарна опозиція «чоловіче – жіноче», яка сформувалася під впливом історично зумовленого розподілу соціальних ролей і функцій між чоловіками та жінками. Як зазначає Т. Івасишина, ця опозиція знайшла своє відображення як у граматичній організації мови, так і в семантичному наповненні лексичних і фразеологічних одиниць [14, с. 292]. Саме тому аналіз словацьких прислів'їв і приказок дає змогу простежити механізми мовної репрезентації образу жінки, виявити закріплені в народній свідомості гендерні стереотипи та визначити їхню роль у формуванні словацької мовної картини світу.

Аналіз словацького паремійного фонду засвідчує, що образ жінки характеризується амбівалентністю оцінок і поєднує як позитивні, так і негативні стереотипні уявлення. Паремії відображають традиційні погляди словацького суспільства на соціальні функції жінки, її особистісні якості, поведінку, зовнішність і місце в родині. Найчисленнішу групу становлять

прислів'я, у яких репрезентуються поведінкові характеристики жінки.

Одним із найпоширеніших гендерних стереотипів є уявлення про жінку як надмірно балакучу, емоційну та схильну до суперечок. На поширеність цього стереотипу і в українській лінгвокультурі вказують також М. Ковальчук і В. Алексєєв, які зазначають, що жіноча балакучість є однією з найчастіше репрезентованих рис у фразеологічному фонді української мови [15, с. 26]. Аналогічний образ простежується і в словацьких пареміях: *Ženská robota a ženská reč nemá konca kraja, Psa nepreštekáš, vrany neprekrákaš, ženu nepreškriepiš, Keď žena hvízda, sedem kostolov sa trasie*. Ці паремії репрезентують жінку як особу, схильну до багатослівності, словесного домінування та надмірної мовленнєвої активності, що традиційно оцінюється негативно. Особливо показовою є паремія *Ženská robota a ženská reč nemá konca kraja*, у якій поряд із багатослівністю підкреслюється працьовитість жінки. Таким чином, народна свідомість поєднує дві характерні риси жіночого образу – працелюбність і постійну мовленнєву активність, що відображає традиційну роль жінки як господині, праця якої супроводжується спілкуванням. Негативне ставлення до жіночого мовлення репрезентує паремія *Ženská reč – ťažký meč*, де слово жінки метафорично уподібнюється до зброї. Такий образ підкреслює уявлення про здатність жіночого мовлення впливати на інших, спричиняти конфлікти та виступати засобом соціального впливу.

Важливе місце у словацькій паремійній картині світу посідає оцінка інтелектуальних якостей жінки, яка має амбівалентний характер. Поряд із визнанням її життєвої мудрості та значущості для родини функціонують паремії, що репрезентують недовіру до жіночих суджень і вчинків. Так, прислів'я *Tri razy môžeš veriť žene* вербалізує стереотип жіночої нещирості та схильності приховувати правду, а *Čo dieťaťu nôž, to žene peniaze* відображає уявлення про неспроможність жінки розпоряджатися майном. Подібні вислови репрезентують насамперед патріархальні соціальні установки, а не реальні якості жінки. Аналогічні гендерні стереотипи простежуються і в чеській фразеології, на що звертає увагу А. Гладченко [16, с. 715].

Водночас значна частина словацьких паремій підкреслює визначальну роль жінки у функціонуванні родини. У прислів'ях *Muž je hlava, žena koruna na nej* та *Na žene stoja tri uhly domu, na mužovi štvrtý* жінка постає моральною опорою дому, від якої залежить сімейний добробут і гармонія.

Окрему тематичну групу становлять паремії про жіночу зовнішність. Народна традиція високо цінує красу, однак наголошує на її минулості: *Krása ako tráva vädne, Nieto tej ruže, čo by nezvädla, Krása do času, cnosť na večnosť*. У цих висловах фізична врода протиставляється моральним чеснотам, які визнаються значно важливішими. Прагматичний підхід до оцінки жіночої краси простежується і в пареміях *Krásnou ženou hostí nenasýtiš* та *Krásna žena je zbytočná starosť*, де підкреслюється, що працьовитість, чесність і господарність цінуються вище за зовнішню привабливість. Таким чином, словацькі паремії формують складний образ жінки, у якому поєднуються позитивні й негативні гендерні стереотипи, зумовлені традиційною патріархальною культурою.

Значна частина словацьких паремій репрезентує жінку крізь призму її сімейних і соціальних ролей. Народна традиція оцінює її насамперед як дружину, господиню та берегиню домашнього вогнища, а позитивна характеристика безпосеред-

ньо пов'язується зі здатністю забезпечувати добробут родини. Центральне місце посідає образ доброї дружини, що засвідчують прислів'я *Dobrá žena je zlatý stĺp v dome, Dom bez ženy ako mlyn bez vody, Dobré ženy nemajú cenu, Dobrá žena nepotrebuje vena*. У них жінка постає моральною опорою сім'ї, а її головними чеснотами визнаються працьовитість, доброта й господарність, а не матеріальний статок.

Господарність є одним із найважливіших критеріїв оцінки жіночого образу. Це відображено у прислів'ях *Nechvál' žene telo, ale jej rúk dielo, Nevyberaj ženu v tanci, ale v poli medzi ženci, Muž ani vozom neodvezie, čo žena v zástere nanosí*, де фізична врода поступається працьовитості та здатності вести господарство.

Водночас словацькі паремії відображають патріархальну модель сімейних відносин. Так, у висловах *Muž je hlava, žena koruna na nej* та *Muž koreň, žena rod* чоловік репрезентується як глава родини, тоді як жінка – як хранителька домашнього простору та продовжувачка роду. Разом із позитивними характеристиками простежуються й критичні оцінки жіночої поведінки. Паремії *Ak sa žena stane zlou, je horšia ako muž* та *Opitá žena, ostrihaná sviňa, skosené konope – všetko je jednaké* засуджують відхилення від традиційного ідеалу жіночності.

Окрему групу становлять прислів'я про шлюб. *Kto mi odobral veniec, nech si má aj mňa* символізує нерозривний зв'язок між дівочтвом і заміжжям, тоді як *Kravu a ženu najlepšie po známosti* підкреслює прагматичний підхід до вибору дружини. Паремія *Lepší chlapec ako palec ako dievka ako kopa* відображає характерну для патріархального суспільства перевагу народження хлопчика над дівчинкою.

За результатами проведеного аналізу словацькі паремії, що репрезентують образ жінки, доцільно згрупувати за кількома тематичними групами відповідно до домінантних гендерних стереотипів. Першу групу становлять паремії, які характеризують **комунікативні особливості жінки** (балакучість, емоційність, схильність до суперечок). До другої належать вислови, що відображають **інтелектуальні та психологічні характеристики**, зокрема уявлення про жіночу мудрість, хитрість, проникливість або, навпаки, нерозсудливість і ненадійність. Окрему групу формують паремії, присвячені **зовнішності та віку жінки**, у яких оцінюються краса, молодість, моральні чесноти та їх співвідношення із зовнішньою привабливістю. Досить чисельну групу становлять паремії, що репрезентують сімейні та соціальні ролі жінки як дружини, господині, матері й берегині родинного добробуту. Крім того, виокремлюються паремії, пов'язані зі **шлюбом і соціальним статусом жінки**, які відображають традиційні уявлення про вибір дружини, цінність заміжжя та місце жінки в патріархальному суспільстві.

Висновки. Гендерні стереотипи, репрезентовані у словацьких прислів'ях і приказках, відображають традиційну систему цінностей словацького суспільства та фіксують нормативні уявлення про соціальні ролі жінки. Паремійний фонд зберігає колективний культурний досвід, у якому жіночий образ характеризується амбівалентністю: поряд із позитивною оцінкою працьовитості, господарності, моральності, відданості родині та здатності підтримувати домашній добробут функціонують стереотипні уявлення про балакучість, емоційність, хитрість, непередбачуваність і недостатню розсудливість жінки.

Найвищу аксіологічну оцінку отримують риси, безпосередньо пов'язані з виконанням сімейних функцій. У словацькій пареміології жінка постає насамперед як дружина й господиня

домашнього простору, від якої залежить добробут і стабільність родини. Водночас відхилення від традиційно схвалюваних моделей поведінки здебільшого набуває негативної оцінки, що відображає вплив патріархальних суспільних норм на формування мовної картини світу.

Словацькі паремії репрезентують не лише народні уявлення про жінку, а й культурно зумовлені механізми закріплення та трансляції гендерних стереотипів. Їхній аналіз засвідчує, що паремійний фонд є важливим джерелом реконструкції традиційної гендерної картини світу, оскільки відображає взаємозв'язок мовних засобів, національної культури та суспільних цінностей. Одночасна наявність позитивних і негативних характеристик формує складний та багатогранний образ жінки, у якому поєднуються соціально схвалювані чесноти й стереотипні оцінки, успадковані від традиційної культури.

Перспективним напрямом подальших досліджень є комплексний аналіз гендерних стереотипів у словацькій пареміології в зіставленні з іншими слов'янськими мовами. Доцільним також видається вивчення динаміки традиційних гендерних уявлень і їх відображення в сучасній словацькій лінгвокультурі.

Література:

1. Mlacek J. Slovenská frazeológia. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 159 s.
2. Mlacek J., Ďurčo P. Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul, 1995. 159 s.
3. Habovštiaková K., Krošláková E. Frazeologický slovník: člověk a příroda vo frazeologii. Bratislava: Veda, 1996. 176 s.
4. Dobříková M. Vlastné mená v bulharskej a slovenskej paremiologickej frazeológii. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* / Ed. I. Dorovský. Brno : Masarykova univerzita, 2002. S. 230–236.
5. Uhláriková J. Somatická frazeológia v slovenčine a srbčine. Nový Sad: Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, 2021. 173 s.
6. Chalupová N. Vyjadrovanie ľudských vlastností v slovenskej a srbskej zoonymickej frazeológii. *Zborník za jazyk i književnosti filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 2022. S. 133–146.
7. Zátorecký A. Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. URL: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1441/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Povaha-mravy-a-dusevne-prejavu/1
8. Ставицька Л. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Інститут української мови НАН України. К. : КММ, 2015. 440 с.
9. Маковійчук Л. Гендерні стереотипи та їх вплив на мовну ідентичність. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2025. № 212. С. 180–185.
10. Буровицька А. Трансформація гендерних моделей у сучасній українській жіночій прозі (на прикладі романів Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» та «Польові дослідження українського сексу»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. № 3. Ч. 2. Т. 31 (70). С. 112–118.
11. Ставицька Л. Мова і стать. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
12. Коцюба З. Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 34–47.
13. Івасишина Т., Комарова О. Фразеологізми як репрезентанти воєнного дискурсу. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Філологія. 2023. № 1 (6). С. 30–35.
14. Івасишина Т. Гендерна рівність у парадигмі мови: від античності до сучасності. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 10 (28). С. 290–301.
15. Ковальчук М., Алексєєв В. Мовне вираження гендерних стереотипів в українських фразеологізмах та пареміях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. Т. 1. С. 24–27.
16. Гладченко А. Фразеологізми з гендерною складовою як засіб репрезентації колективних уявлень і стереотипів. *Вісник науки та освіти*. Серія Філологія. 2026. № 4(46). С. 708–717.

Komarova O. Gender stereotypes in Slovak proverbs and sayings: representations of women

Summary. The article is devoted to the study of gender stereotypes represented in Slovak proverbs and sayings through the image of a woman. The relevance of the study is determined by the growing interest of contemporary linguistics in the interrelationship between language, culture, and gender, as well as by the need for a comprehensive analysis of paroemias as an important source for reconstructing the national linguistic worldview. The concepts of gender and gender stereotype are examined, and the role of language in the formation and transmission of social perceptions of women is outlined. Particular attention is paid to paroemias as carriers of collective experience, cultural values, and traditional patterns of behavior. The analysis focuses on Slovak proverbs and sayings that portray women as talkative, emotional, cunning, hardworking housewives, wise or irrational individuals, and that also reflect their appearance, family roles, and social status. The Slovak paroemiological corpus is shown to construct an ambivalent image of women, combining both positive and negative evaluations. Positive qualities include diligence, good housekeeping, morality, and the ability to maintain family well-being and harmony, whereas talkativeness, emotionality, cunning, aspirations for dominance, and deviations from traditional patterns of behavior are predominantly evaluated negatively. The analysis demonstrates that most gender stereotypes were shaped under the influence of the patriarchal value system, which defined women's social functions primarily through their role within the family. The principal thematic groups of Slovak paroemias related to women's speech behavior, intellectual qualities, physical appearance, family roles, and social status are identified. Slovak proverbs and sayings constitute an important source for the study of gender stereotypes, as they reflect the traditional cultural perceptions, moral and ethical norms, and value orientations of the Slovak people.

Key words: gender, gender models, paroemia, Slovak language, linguistic worldview, phraseology, linguistic representation.

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026